Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Kultura i Wartości
ISSN 2299-7806
Nr 36 (2023)

http://dx.doi.org/10.17951/kw.2023.36.9-31

„Obcy" kraj, „inne" społeczeństwo. XVII-wieczna Anglia w relacjach podróżniczych mieszkańców Rzeczypospolitej – wyobrażenia a rzeczywistość

Paulina Nortowska
https://orcid.org/0000-0003-4542-554X

Podróż w okresie nowożytnym odgrywała ważną rolę w kształtowaniu horyzontu „geograficznego" oraz tworzeniu wyobrażeń o „obcych" państwach i „innych" narodach. „Ciekawość" była podstawowym impulsem do rozpoczęcia podróży, stymulowała rozwój wiedzy, inspirowała oraz zachęcała do skrupulatnej obserwacji otaczającej rzeczywistości. Celem artykułu jest zrekonstruowanie sympatii i uprzedzeń wobec angielskiego społeczeństwa oraz wyobrażenia Anglii istniejącego w świadomości staropolskich wojażerów. Podstawę źródłową artykułu stanowią drukowane i rękopiśmienne relacje z podróży i misji poselskich oraz instrukcje wychowawcze. Relacje zawierają intersujące deskrypcje, które są świadectwem konfrontacji wyobrażeń z zastaną rzeczywistością. Materiał źródłowy prezentuje różnorodny wizerunek Anglika. W relacjach staropolskich podróżników dominują uwagi związane z aspektem religijnym. Opisy panującego wyznania były nacechowane emocjonalnie oraz stanowiły manifestację uczuć i przekonań religijnych katolików, jak również innowierców. Obraz Anglika – heretyka to stereotyp mocno osadzony w mentalności staropolskiej. Otrzymany obraz Anglii to wynik realnie istniejącej rzeczywistości, ale również subiektywnych opinii, wrażeń, sympatii oraz mitów i stereotypów funkcjonujących w sarmackiej świadomości.

Słowa kluczowe: literatura podróżnicza, podróże Polaków do Anglii, staropolskie stereotypy o Anglii i Anglikach

PAULINA NORTOWSKA, dr, absolwentka historii na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego; adres do korespondencji: 30–702 Kraków, ul. Lipowa 3/115; e-mail: paulina.nortowska@gmail.com

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

W epoce nowożytnej podróżowanie kształtuje i poszerza horyzont „geograficzny", tworzy wyobrażenia o obcych państwach i narodach. Podróże poszerzają wiedzę o współczesnym świecie, dzięki czemu staje się on mniej obcy i egzotyczny. Przemierzanie Europy pozwala na bezpośrednie kontakty z przedstawicielami odmiennych kultur i narodowości. W konsekwencji, w świadomości ówczesnych mieszkańców Europy, zwłaszcza przedstawicieli warstw uprzywilejowanych, kształtuje się wyobrażenie o „obcych" krajach i „innych" społeczeństwach[1].

Badania nad polskimi podróżami mają bogatą tradycję oraz dynamicznie się rozwijają. Istnieje wiele refleksji badawczych dotyczących różnorodnych aspektów i problemów staropolskich peregrynacji. Rozliczne opracowania omawiają przebieg, poszczególne etapy podróży do zagranicznych ośrodków uniwersyteckich, rolę i znaczenie edukacji w obcych krajach, jak również organizację nauki w czasie podróży oraz rolę preceptorów[2]. Na gruncie polskim powstało wiele prac

[1] Por. Adam Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013), 67–70.

[2] Por. Dorota Żołądź-Strzelczyk, *Ideały edukacyjne doby staropolskiej. Stanowe modele i potrzeby edukacyjne szesnastego i siedemnastego wieku* (Warszawa: PWN, 1990); taż, „Krytyka zagranicznych wojaży edukacyjnych młodzieży polskiej", w: *W służbie historii nauki, kultury, edukacji. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Lechowi Mokrzeckiemu z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia pracy zawodowej*, red. Romuald Grzybowski, Tomasz Maliszewski (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008), 196–201; taż, „«Nadobna to jest rzecz młodemu człowiekowi do cudzych krajów się przejeździć» – miejsce podróży w edukacji polskiej szlachty XVI–XVII wieku", w: *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. Monika Saczyńska, Ewa Wółkiewicz (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 2012), 323–338; taż, *O przedsięwzięciu peregrynacyjej – edukacyjne wojaże szlachty z Rzeczypospolitej w świetle instrukcji podróżnych* (Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020); Marian Pawlak, „Kilka uwag o opiekunach polskich peregrynantów w XVI i XVII w.", w: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy. Ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, red. Kazimierz Wajda (Toruń: Wydawnictwo UMK, 1993), 113–124; Marian Chachaj, „Wykształcenie wyższe a kariera w szesnastowiecznej Rzeczypospolitej", w: *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha (Kielce: WSP, 1997), 275–290; tenże, „Orszak młodego magnata odbywającego podróż edukacyjną (wiek XVI–XVIII)", w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006), 166–178; Małgorzata Kamecka,

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

dotyczących wojaży edukacyjnych na zachód Europy w XVI i XVII stuleciu[3]. Istnieją opracowania naukowe dotyczące problemu „innego", „obcego", zetknięcia z obcą kulturą, obyczajami, innymi ludźmi, narodami oraz wyobrażeń na temat

„«Kogo bogowie nienawidzą, tego dozorcą małoletnich uczynili». Uwagi o roli guwernera w rodzinie szlacheckiej w XVIII wieku", w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. Cezary Kuklo (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008), 341–352; Anna Markiewicz, „Między Lwowem a Paryżem. Guwernerzy młodych podróżników z lat osiemdziesiątych XVII wieku", w: *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją*, t. 2, *Przestrzeń wyobrażeń*, red. Filip Wolański, Robert Kołodziej (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009), 164–173; taż, *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego: Peregrinationes Jablonovianae* (Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2011).

[3] Por. Maria Bogucka, „Rzeczpospolita szlachecka a Niderlandy XVI-pierwsza połowa XVII w.", w: *Rubens, Niderlandy i Polska. Materiały sesji naukowej Łódź 25–26 lutego 1977*, red. Jacek Antoni Ojrzyński (Łódź: Muzeum Sztuki, 1978), 14–26; Janusz Tazbir, „Niderlandy i sztuka niderlandzka w opinii polskich podróżników epoki Rubensa", w: *Rubens, Niderlandy i Polska…*, 27–39; Dorota Żołądź-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1996); Marian Pawlak*, Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich w XVI–XVIII w.* (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1988); Danuta Bogdan, „Studenci z Rzeczypospolitej na Uniwersytecie Królewieckim w latach 1544–1619", w: *Królewiec a Polska*, red. Marian Biskup, Wojciech Wrzesiński (Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1993), 73–88; Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995); Zdzisław Pietrzyk, *W kręgu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997); Piotr Guzowski, Małgorzata Kamecka, red., *Anglosasi, Francuzi i Polacy – wzajemny wizerunek dawniej i dziś* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005); Anna Markiewicz, „«Grand tour» Aleksandra Jana i Jana Stanisława Jabłonowskich z lat osiemdziesiątych XVII w., *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 132 (2005): 57–69; taż, „Podróż edukacyjna Adama Mikołaja Sieniawskiego na zachód Europy (1684–1686)", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 133 (2006): 43–54; taż, „Europa w dzienniku podróży Aleksandra Jana i Jana Stanisława Jabłonowskich z lat osiemdziesiątych XVII wieku", w: *Staropolski ogląd świata – problem inności*, red. Filip Wolański (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007), 150–162; taż, „«W cudzych krajach komperegrynant». Kilka uwag na temat zagranicznej podróży kasztelanica kamienieckiego Stefana Potockiego", w: *Samotrzeć, w kompanii…*, 339–353; taż, „Kilka uwag o zagranicznej podróży edukacyjnej młodych Tarłów (1663)", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 144, z. 3 (2017): 481–497.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

zagranicznych krajów oraz społeczeństw w literaturze geograficznej i podróżniczej[4].

Uniwersalną i „pierwotną" cechą człowieka jest „ciekawość" wobec wszystkiego. Ciekawość stymuluje chęć poszerzenia wiedzy, inspiruje do zgłębienia tajemnic świata, inicjuje rozwój w wielu dziedzinach i kierunkach oraz zachęca do bacznej obserwacji otaczającej rzeczywistości, w tym także „obcych" krajów, „innych" ludzi, z ich odmiennymi zwyczajami, obyczajami, językiem, historią, mentalnością oraz wyglądem zewnętrznym. „Ciekawość" jest podstawowym impulsem do projektowania podróży do „obcych" krajów; takie podróże były integralnym elementem kultury nowożytnej[5].

W czasach baroku dochodzi w Polsce do ukształtowania się megalomanii szlacheckiej, ksenofobii oraz ideologii skrajnego konserwatyzmu, będących następstwem zawyżonych wyobrażeń na temat własnej grupy oraz lekceważenia i wyśmiewania „obcych" narodów oraz „innych" społeczeństw. Postawa wobec „innych" „obcych" zostaje ukształtowana przez nowy typ kultury, tzw. sarmatyzm[6]. Sarmatyzm obejmuje różnorodne zjawiska występujące w literaturze, sztuce, świadomości społecznej i politycznej oraz obyczajowości społeczeństwa

[4] Por. Bogdan Rok, „Stosunek do obcych narodów w świetle polskich kompendiów geograficznych XVIII w.", *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia* 71, nr 1059 (1988): 105–115; tenże, „Staropolskie relacje geograficzne o Syberii w XVIII wieku", w: *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. Antoni Kuczyński (Wrocław: Silesia, 1998), 41–45; tenże, „Obraz Ameryki w polskim piśmiennictwie geograficznym XVIII wieku", w: *Studia z dziejów kultury i mentalności czasów nowożytnych*, red. Krystyn Matwijowski, Bogdan Rok (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1993), 135–146; tenże, „Hiszpania w opinii społeczeństwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku", *Studia Historyczne* 38, z. 3 (1995): 335–352; tenże, „Obraz Niemców i Niemiec w polskim piśmiennictwie geograficznym XVIII w.", *Acta Universitatis Wratislaviensis* 74 (1990): 105–110; tenże, „Znajomość Austrii w polskich dziełach geograficznych w XVIII wieku", *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 38, nr 4 (1983): 577–582; Bogdan Rok, Filip Wolański, red., *Staropolski ogląd świata. Materiały z konferencji, Wrocław, 23–24 października 2004 r.* (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2004); Filip Wolański, „«Inność» przestrzeni miasta w relacjach polskich peregrynantów w XVIII w.", w: *Staropolski ogląd świata – problem inności*, 316–324.

[5] Por. Małgorzata Ewa Kowalczyk, *Obraz Włoch w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005), 229.

[6] Por. Zbigniew Kuchowicz, *Człowiek polskiego baroku* (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1992), 147.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

szlacheckiego[7]. Ksenofobia oraz sarmatyzm odcinają Rzeczpospolitą od Europy Zachodniej. Cudzoziemiec jawi się jako ktoś „obcy", podejrzany oraz niepokojący[8]. Przewaga ksenofobii pobudza i wzmacnia poczucie wyższości i dążenie do jej manifestowania[9].

Pierwszą linią demarkacyjną, o której często wspomina ówczesny podróżnik jest granica Rzeczypospolitej, będąca osobliwym punktem krytycznym, poza którym zaczyna się „inny świat", niezrozumiały, niebezpieczny, pozbawiony sensu oraz nieuporządkowany, często wywołujący poczucie lęku i niepewności. Granica oddziela „tamten" ład i „tamtych", dziwnych, egzotycznych ludzi od „naszego", bliskiego i znanego porządku[10]. Tego typu mentalność formułuje się podczas konfrontacji z odmiennym światem, przyrodą oraz ludźmi, czyli w zasadzie przy pierwszym doświadczeniu ówczesnych podróżników. Ujrzenie „innego" skłania do wyciągania wniosków i uogólnień. Opisy ówczesnych peregrynantów pozwalają zrekonstruować sympatie i uprzedzenia wobec obcych nacji, będące źródłem tworzenia się stereotypów narodowych[11].

„Inny"

Istotnym zjawiskiem jest dostrzeżenie, poznanie uświadomienie sobie istnienia „innego" oraz kontakt z „innym", „obcym". Można go odkryć w sobie samym, jak również „innych" można pojmować jako grupę społeczną, do której się nie należy, grupę wewnętrznie zróżnicowaną, tkwiącą w obrębie danego społeczeństwa. „Inni" mogą znajdować się też na zewnątrz danego kręgu społecznego, gdy dostrzeżemy go w różnym od naszego środowisku, w odmiennych języku, obyczaju, religii, kolorze skóry[12].

---

[7] Por. Stanisław Cynarski, „Sarmatyzm – ideologia i styl życia", w: *Polska XVII w. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. Janusz Tazbir (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974), 220.

[8] Por. Kazimierz Maliszewski, *W kręgu staropolskich wyobrażeń o świecie* (Lublin: Fundacja Servire Veritati, Instytut Edukacji Narodowej, 2006), 141.

[9] Por. Zbigniew Bokszański, *Stereotypy a kultura* (Wrocław: Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, 2001), 84.

[10] Por. Piotr Kowalski, *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie* (Warszawa –Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998), 149; Kowalczyk, *Obraz Włoch…*, 113–114.

[11] Por. Hanna Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach podróży* (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1991), 25–26.

[12] Por. tamże, 25–26.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Pierwszym etapem postrzegania „obcego", „innego" był wygląd i sposób ubierania się; a następnie – język, cechy charakteru, panujące obyczaje, zwyczaje, gesty i zachowania, które również stanowiły swoistą płaszczyzną odniesienia[13]. Staropolskie diariusze dotyczą przeważnie kontynentu europejskiego, więc rzadko poruszane w nich są kwestie odmiennego koloru skóry i szeroko pojmowanej egzotyki[14].

Autorzy diariuszy, prezentując „obce" kraje, „innych" ludzi, nie są w stanie uniknąć subiektywnego spojrzenia zarówno na wygląd fizyczny, formy życia społecznego, politycznego i kulturalnego mieszkańców poszczególnych krajów, jak również kontynentów.[15] Jednakże „inny" człowiek, spotykany na szlakach europejskich, zazwyczaj należał do tej samej wspólnoty kulturowej, a nawet wyznaniowej. Z Europejczykiem można było nawiązać kontakt, naśladować jego strój, obyczaje, co więcej – upodabniać się do niego[16].

„Obcy"

Podczas podróży „turysta" doświadcza zarówno obcości, jak i swojskości. Porządkuje otaczającą rzeczywistość społeczną w kategoriach „swój – obcy", co umożliwia mu poszukiwanie własnej tożsamości. Tożsamość z jednej strony odnosi się do kontynuacji lub pozostawania tym samym, a z drugiej strony wiąże się z odrębnością, odróżnianiem się. Świadomość odrębności oraz indywidualności buduje się na podstawie obrazu „obcych", jest możliwa dzięki „innym"[17]. Doświadczenie „innych", „obcych" pozwala na redefinicję własnej tożsamości[18].

[13] Por. Kowalczyk, *Obraz Włoch…*, 247.

[14] Por. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach…*, 27.

[15] Por. Kowalczyk, *Obraz Włoch…*, 240.

[16] Por. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach…*, 103.

[17] Por. Ewa Nowicka, „Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy", w: *Swoi i obcy*, red. Ewa Nowicka (Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, 1990), 5–53; Andrzej Mirga, „Stereotyp jako model «prawdziwego swojego» i «obcego». (Próba rekonstrukcji teoretycznej zjawiska stereotypu)", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne*, nr 19 (1984): 51–69.

[18] Por. Hanna Mamzer, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002), 142.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

„Obcy" nierozerwalnie związany jest z zagadnieniem i fenomenem podróży, z sytuacją bycia „gdzie indziej"[19]. Warto zaznaczyć, że odstępstwo i herezja przyczyniają się do irracjonalnego postrzegania swoich jako „bardziej obcych"[20]. Obcość, nowość oraz odmienność budzą lęk. Gdy obcość staje się wartością oraz zaczyna być ceniona, to owo doświadczenie przynosi satysfakcję[21]. Podczas podróży pojawia się wielostronny, wzajemny poziom odbioru „innych", „obcych". Formułowane są sądy wartościujące dodatnie lub ujemne, dochodzi do zbliżenia lub oddalenia, ma miejsce poznawanie lub niepoznawanie[22].

Stereotypy

W bezpośrednim kontakcie z przedstawicielem odmiennej kultury, grupy etnicznej dochodzi do zaklasyfikowania jednostki do zbiorowości odmiennej oraz do procesu umiejscowienia tej jednostki w rzeczywistości społecznej za pomocą trwałych i kulturowo ustalonych zespołów wyobrażeń – stereotypów lub uprzedzeń pozostających w silnym uwikłaniu narodowym. Wizerunek taki nie jest wiernym odbiciem rzeczywistości, a jedynie wyolbrzymia różnice, a pomija podobieństwa. Powszechne jest przy tym postrzeganie „obcych" w kategoriach stereotypów – jako typowych przedstawicieli danych grup[23]. Cechą charakterystyczną stereotypów etnicznych jest ich względna trwałość w czasie i utworzenie na zasadzie przeciwstawienia „swoi – obcy", będącego kryterium identyfikacji oraz wyrazem przekonania o wyższości i lepszości własnej grupy. „Obcy" jest lustrzanym odbiciem konstruktów myślowych, które składają się na autoobraz „swojej" grupy. Pozytywny autoobraz odpowiada pejoratywnemu obrazowi „obcych"[24]. Wyobrażenie jednej społeczności ludzkiej w świadomości drugiej, choć długotrwałe i oporne na zmiany, jest jednak heterogeniczne. Przejawia się to między

[19] Por. Kowalczyk, *Obraz Włoch…*, 230.

[20] Por. Zbigniew Benedyktowicz, *Portrety „obcego". Od stereotypu do symbolu* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000), 41.

[21] Por. Krzysztof Podemski, *Socjologia podróży* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2004), 46.

[22] Por. Kowalczyk, *Obraz Włoch…*, 230.

[23] Por. Nowicka, *Swojskość i obcość…*, 5–53.

[24] Por. Jan Stanisław Bystroń, *Megalomania narodowa* (Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza", 1995), 45.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

innymi w sprzeczności stereotypów, w fakcie, że w obrębie jednej grupy etnicznej funkcjonować może kilka stereotypów, częstokroć wykluczających się wzajemnie[25]. Istotny jest fakt, że stereotypy nie tylko zależą od indywidualnych doświadczeń, ale przede wszystkim są uwarunkowane przez czynniki historyczno-kulturowe, społeczne oraz ekonomiczne[26].

Stereotypy nie są pojęciami, ale wartościującym odzwierciedleniem zjawisk społecznych. Stereotypy są mocno usadowione w świadomości zbiorowej[27]. Wartościujący obraz jest interpretacją rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych. Stereotypy zazwyczaj stanowią podstawę konstruowania narracji, współtworzą niezwerbalizowane tło kontekstowe[28].

Anglicy w literaturze podróżniczej

Anglia w XVII w. nie była krajem obcym i egzotycznym dla Polaków, a kilkutygodniowy wyjazd do królestwa Albionu był oczywistym elementem podróży edukacyjnej. Rezultatem przedsiębranej peregrynacji były zapiski diariuszowe prezentujące uzyskaną wiedzę o świecie oraz przekazujące wybrane komponenty rzeczywistości[29]. Opisy ówczesnych peregrynantów pozwalają zrekonstruować sympatie i uprzedzenia wobec angielskiego społeczeństwa, jak również wyobrażenie Anglii istniejące w świadomości staropolskich wojażerów[30].

Relacje z podróży polskich peregrynantów dotyczące wizerunku „innych" zazwyczaj przybierają formę spontanicznych zapisków. Prezentacja Anglików bywa indywidualną reakcją albo powtarzaniem potocznych, obiegowych opinii własnego kręgu kulturowego. Teksty są przetworzeniem skomplikowanej struk-

[25] Por. Kazimierz Maliszewski, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001), 100.

[26] Por. Bokszański, *Stereotypy a kultura*, 35.

[27] Cyt. za: Aleksandra Niewiara, *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000), 15.

[28] Por. Grzegorz Grochowski, „Stereotypy – komunikacja – literatura", *Przestrzenie Teorii*, nr 2 (2003): 52–57.

[29] Por. Kucharski, *Theatrum peregrinandi…*, 25.

[30] Por. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach…*, 25–26.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

tury, na którą składają się złożone, różnorodne opisy narodów, w bardziej uproszczoną klasyfikację odzwierciedlającą stan świadomości ówczesnego społeczeństwa[31]. Sposób postrzegania, prezentacji wizerunku „innych" społeczeństw, „obcych" nacji, zależy nie tylko od ogólnej sytuacji kraju, z którego pochodzą autorzy, ale także od punktów widzenia, jakie przyjmują peregrynanci[32]. Istotnym aspektem jest cel i motyw podróży. Peregrynant wysłany „w objazd" po Europie Zachodniej, odbywający *grand tour* i prowadzący diariusz podróży, czy towarzyszący mu preceptor spisujący otaczającą rzeczywistość, postrzega i charakteryzuje Anglików w inny sposób niż poseł wysłany z misją dyplomatyczną, związaną z działalnością państwową lub poselską. Odmiennie opisuje „obce" nacje podróżnik wyruszający na wojaż w celu *stricte* turystycznym, turystyczno-naukowym czy oficjalnym[33].

---

[31] Por. Niewiara, *Wyobrażenia o narodach…*, 11.

[32] Por. tamże, 24–25.

[33] Por. Jerzy Ossoliński, *Pamiętnik*, oprac. Władysław Czapliński (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976), 130, 135, 149; Julian Ursyn Niemcewicz, „Opisanie podróży i poselstwa, które w imieniu Najjaśniejszego Króla polskiego i szwedzkiego, Władysława IV, odprawował Jan Zawadzki, starosta świecki, podkomorzy królewski do książąt niemieckich, do królewiów szwedzkiej i czeskiej, do Zjednoczonych Prowincyi Belgów i do Króla angielskiego w r. 1633", w: *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polszcze*, t. 3, red. Julian Ursyn Niemcewicz (Lipsk: Breitkopf i Haertel, 1839), 121; Jakub Sobieski, *Peregrynacja po Europie (1607–1613). Droga do Baden (1638)*, oprac. Józef Długosz (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991), 17, 19–20; Jan Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta anno reparatae salutis M.DC.XXX.VII a me Andrea de Naglovice Rej in Daniam, Angliam ac Foederatus Belgium, cum Illustrissimum S.R.M. Poloniae legatum, Andream a Naglovice Rej, patruum meum comitater [...]", wyd. Otakar Odložilík, *Časopis Matice Moravské*, t. 54 (1930): 137–139, 145–149, 152, 154; Sebastian Gawarecki, *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, oprac. i wstęp Marek Kunicki-Goldfinger (Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2013), 219–220, 222, 234; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV: Bartłomiej Wąsowski, *Europaea Peregrinatio Quam Perilliarum Ac MMDD Nicolai à Grudna Grudziński tune Ustiensis, postea Golubiensis Gryboviensis et Guzoviensis Capitanei, et Sigismundi à Grudna Grudziński tunc Bolemoviensis Germanorum Fratrum Peregrinationis Comes P. Bartholomacus Nathanael Wąsowski. S. JESU omnium opere hec contectorum spectacor Calamo manuque propria descripsit et reliquit Collegio Posnaniensis S.J. Anno a Peregrino in terries Verbo Dei 1650 ad 1656*, 273, 280, 284; Teodor Billewicz, *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678*, oprac. Marek Kunicki-Goldfinger (Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004), 299–300, 303, 305, 307; Jan Michał Kossowicz, *Diariusz podróży po Europie*

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

W XVI w. Polak czuje się równy ludziom z innych państw europejskich i jak równy przyglądał się „obcym". Podróżując, obserwuje ich, ich życie, odnotowuje obce zwyczaje. Dominującym punktem widzenia jest spojrzenie przez pryzmat „gospodarza", który zwraca uwagę na to, co może przydać się w urządzaniu swojego kraju, państwa, własnego domu. Perspektywa „gospodarza" jest obecna również w opisach dotyczących aspektu kulturowego i społecznego oraz podczas prezentacji obyczajów cudzoziemskich. Wiek XVII to okres rozwoju ksenofobii, która dotyczy wszystkiego, co wiązało się z obcokrajowcami, osobami nieznanymi, i „innymi". Polak obserwuje inne nacje z punktu widzenia szlachcica-demokraty. Zwraca uwagę na prawa i prerogatywy warstwy społecznej, do której należy. Kolejną perspektywą jest spojrzenie katolika. Emocjonalnie i żywiołowo wypowiada się na temat wyznań innych narodów. Ponadto Polak czuje się żołnierzem. Pojawiają się liczne komentarze dotyczące uzbrojenia, utrzymania porządku i dyscypliny wojskowej, sposobów walki oraz ocena waleczności, rycerskości danego narodu. Taki sposób postrzegania „obcych", „innych" utrzymuje się przynajmniej do lat trzydziestych XVIII wieku[34].

Jak pisze Niewiara, prezentując „inne" grupy etniczne, uwzględnia się aspekty związane z ich fizycznością (wygląd zewnętrzny o charakterze naturalnym), psychiką (charakter, umiejętności, zdolności), ekonomią (dobrobyt, majątek), statusem społecznym (pozycja w społeczeństwie, grupy społeczne), sytuacją polityczną (polityka wewnętrzna i międzynarodowa), religią (dominujące wyznanie, stosunek danego wyznania do religii katolickiej) oraz kulturą (obyczaje, zwyczaje, rozrywki, edukacja, język, strój, fryzura, jedzenie, picie). Na strukturę i układ powyższych aspektów wpływają nastroje, wartości oraz oczekiwania w danej epoce historycznej[35].

Nazwy mieszkańców Anglii ewoluują i ulegają przekształceniom w epoce nowożytnej. W okresie XVI–XVIII wieku określa się ich: *Anglik* oraz *Angielczyk*. Warto zaznaczyć, że w okresie XVI–XVII wieku stosowano powszechnie określenie *Angielczyk*, aczkolwiek rzadziej niż termin *Anglik*. W wieku XVIII nazwa *An-*

(1682–1688), oprac., wstęp i komentarz Anna Markiewicz (Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2017), 294–295, 310.

[34] Por. Niewiara, *Wyobrażenia o narodach…*, 24–28.

[35] Tamże, 45–46.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

gielczyk pojawia się marinalnie. Ponadto w wieku XVI występuje określnie w postaci niemieckiej, ale tylko i wyłącznie w przymiotniku – *engielski*. Jednakże ten termin nie przyjął się w polszczyźnie[36].

Literatura podróżnicza prezentuje bardzo różnorodny, ale też niejednoznaczny obraz Anglików. Autorzy relacji zwracają uwagę na aspekt społeczny, wolność i prawa obywateli, sytuację szlachty angielskiej, klasyfikują grupy społeczne, prezentują role społeczne[37]. Ponadto ukazują aspekt psychiczny, cechy charakteru, umiejętności oraz zdolności Anglików[38]. Dodatkowo zwracają uwagę na aspekt ekonomiczny, wielkość zasobów, majątków oraz sposób gromadzenia dóbr przez mieszkańców Anglii[39]. Bardzo rzadko pojawiają się z kolei informacje dotyczące aspektu fizycznego, wyglądu zewnętrznego. Tego typu opisy dominują w odniesieniu do zmysłowych, powabnych i pięknych Angielek[40]:

> […] prosił nas onże ochmistrz na kolacyją do inszej izby, gdzie nas znowu dosyć inszych arcypięknych białychgłów czekało u stołu wielkiego, zastawionego konfektami i cukrami; i tamże nam one panie i panny, służyły, podawając konfekty i cukry, częstowali nas białą małmazyją, pili do nas. […] Byli niektórzy z czeladzi naszej pijani[41].

> „A tam się strzec illecebras Anglicas i lenocinia, których tamto miasto pełne[42].

[36] Por. tamże, 55.

[37] Por. Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273, 280; Billewicz, *Diariusz podróży…*, 300, 307; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 310.

[38] Por. Jerzy Ossoliński, *Pamiętnik*, 130, 135, 149; Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 220; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 280, 284; Billewicz, *Diariusz podróży…*, 303, 305; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 294–295.

[39] Por. Niemcewicz, „Opisanie podróży…", 121; Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 220, 222, 234; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 310.

[40] Por. Sobieski, *Peregrynacja po Europie…*, 20; Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 152; Aleksander Piaseczyński, „Instrukcja dla syna wyjeżdzającego za granicę (1642)", w: *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, wstęp i objaśnienia Dorota Żołądź-Strzelczyk, Małgorzata Ewa Kowalczyk (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2017), 305.

[41] Sobieski, *Peregrynacja po Europie…*, 20.

[42] Piaseczyński, *Instrukcja dla syna…*, 333.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

> Tam się wiele widziało zacnych ludzi, niemniej też dam, które w Angliej nad inne kraje osobliwej są piękności i białości. Niemniej też w stroju innym nie ustępują krajom […]"[43].

Natomiast zauważalny jest fakt, że w literaturze podróżniczej dominuje perspektywa kulturowa. Autorzy relacji odnotowują odmienną kulturę, obyczaje, zwyczaje, rozrywki, strój oraz odrębny systemem funkcjonowania społeczności[44].

> Lud nadobny, zwłaszcza białegłowy, które idąc do kościoła, lubo kędy indziej, żeby trzewików nie pomazać, mają przywiązywane do trzewików kółka żelazna niemałe i wysoczkie i tak ochraniają się barzo «od» błota[45].

> *Potus usitatus* już piwo i barzo dobre. Plebis strój niewiast z kapeluszami na głowach wysokiemi, a jakoś ze spodu kosmatemi, pod trzewikami jakoś okrągłe żelaza noszą, co by trzewików nie psować o bruk i o kamienie[46].

> Ci poko są w pałacu *utunur habitu* mniskiego, a jako *debent egredi* albo jechać z królową biorą kawalerskie suknie *et arma ad latus*, bo by byli pewnie *a plebe* ukamieniowani, gdyby *apparerent in suo habitu* kędy w mieście albo extra[47].

Podróżnicy zwracają uwagę na specjały angielskiej spiżarni, takie jak piwo, mięso, ryby, raki, ostrygi, kaczki, owoce, słodycze oraz liczne przyprawy[48].

Literatura podróżnicza przedstawia Anglika jako sprawnego, odważnego żołnierza, odznaczającego się siłą fizyczną i doświadczeniem wojskowym, jednakże niewytrwałego. Podróżnicy pozytywnie oceniają charakteryzującą Anglików przydatność w boju. Społeczeństwo angielskie jest bogate, majętne, zajęte

[43] Tamże, 305.

[44] Por. Sobieski, *Peregrynacja po Europie…*, 19–20; Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 145–149, 152; Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 219; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273, 284; Billewicz, *Diariusz podróży…*, 299.

[45] Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 219.

[46] Tamże, 299.

[47] Tamże, 303.

[48] Por. Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 146–147; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

gromadzeniem i pomnażaniem majątków przez handel i żeglugę[49]. Anglicy posiadają szczególny talent do żeglowania oraz odkrywania nowych lądów oraz wysp[50]. Anglicy często spędzają czas wolny na licznych zabawach przy aromatycznym winie, wyśmienitym piwie i zróżnicowanym jedzeniu[51]. Z jednej strony, mieszkańcy Anglii są życzliwi, uprzejmi i gościnni w stosunku do „obcych"[52], a z drugiej – posiadają niezwykle negatywny stosunek do cudzoziemców[53]. W instrukcji, jaką Jakub Sobieski kieruje do swego brata – Jana Sobieskiego (1602/1603–1627), znajduje się informacja o cechach charakteru Anglików, które wprawiają w oburzenie: „Wielce też o burzy cię właściwa tej nacji obłuda oraz niedorzeczna chytrość w postępowaniu"[54].

Jednakże Anglicy to ludzie pyszni, zuchwali, próżni, wyniośli, pełni impertynencji, obłudni, nieuczciwi, przekupni oraz skłonni do rebelii. Bywają oni brutalni, okrutni, bezduszni i niewdzięczni. Ponadto społeczeństwo angielskie nadużywa alkoholu na hucznych i wystawnych przyjęciach[55].

Aspekt religijny w literaturze podróżniczej

Od końca XVI w. ważnym aspektem szlachectwa jest wiara katolicka, która z czasem zaczyna zajmować w Rzeczypospolitej miejsce pierwszorzędne, a samo szlachectwo uzyskuje sankcję religijną. Żarliwość katolicka utożsamiana jest z niechęcią do innowierców[56]. Religia chrześcijańska, coraz bardziej zdominowana

[49] Por. Ossoliński, *Pamiętnik*, 130, 135, 1 49; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 294–295, 310.

[50] Por. Billewicz, *Diariusz podróży…*, 303, 305.

[51] Por. Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 145–147.

[52] Por. Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273.

[53] Por. Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 220.

[54] Por. Jakub Sobieski, „Instrukcja dla brata Jana (1620)", w: *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, wstęp i objaśnienia Dorota Żołądź-Strzelczyk, Małgorzata Ewa Kowalczyk (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2017), 154, 170–171.

[55] Por. Sobieski, „Instrukcja dla brata…", 17; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 280, 284, 577.

[56] Por. Sławomir Baczewski, *Szlachectwo. Studium z dziejów idei w piśmiennictwie polskim. Druga połowa XVI wieku-XVII wiek* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009), 232.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

przez wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego wywiera silny wpływ na całokształt życia staropolskiego społeczeństwa. Umysłowość sarmacka zostaje zabarwiona religijnym sposobem widzenia świata. Katolicyzm niezwykle głęboko wnika w życie i mentalność społeczeństwa staropolskiego[57]. W wieku XVI w związku z ruchami reformatorskimi, w tekstach pojawia się charakterystyka danej religii oraz ich wyznawców, zwłaszcza niekatolickich Anglików i Szkotów[58]. Europa stanowiła wtedy mozaikę polityczno-religijną ze względu na pogłębiające się w XVII w. i w I połowie XVIII w. podziały religijne w obrębie wspólnoty chrześcijańskiej, zapoczątkowane w okresie reformacji[59]. W stuleciu XVII istotną perspektywą postrzegania „innych" narodów, „obcych" nacji jest punkt widzenia katolika. Bardzo chętnie wypowiadano się na temat wyznań „innych" narodów. „Inny" ukazuje się jako człowiek wyznający odmienną religię. W przypadku wizerunku Anglików, religia jest kwestią dominującą w relacjach z podróży[60].

Wyznanie było podstawowym kryterium, na podstawie którego kształtowało się poczucie swojskości i świadomości przynależności do tej samej grupy[61]. Autorzy relacji dostrzegają różnorodne obyczaje oraz religie. Napotykając ośrodki protestanckie, odnotowują odmienny charakter nabożeństw, wyrażają swój własny do nich stosunek oraz prezentują stanowisko protestantów wobec katolików. Religia wyznawana przez autora relacji jest fundamentalnym punktem widzenia, prezentacji i charakterystyki Anglików[62].

> Królestwo tuteczne, krom katolików, rozerwane jest na dwie frakcyje: jedni protestantami się zowią, których *caput* sam król, drudzy purytanami. Pierwszy siła katolickiego Kościoła zatrzymują ceremonijej, drudzy są *puri Calvinistae*, wielcy nie tylko katolików nieprzyjaciele, ale i króla tutecznego, i inszych protestantów. Tych

[57] Por. Maliszewski, *W kręgu…*, 231–236.

[58] Por. Niewiara, *Wyobrażenia o narodach…*, 25.

[59] Por. Maliszewski, *W kręgu…*, 87–89.

[60] Por. Niewiara, *Wyobrażenia o narodach…*, 26–27.

[61] Por. Benedyktowicz, *Portrety „obcego"…*, 35.

[62] Por. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach…*, 27; Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 139–143, 158–159; Ossoliński, *Pamiętnik*, 131; Niemcewicz, „Opisanie podróży…", 118; Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 219, 224, 228–229; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273, 280, 283–285; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 290–291, 294, 298–299, 301, 310; Billewicz, *Diariusz podróży…*, 299, 302–303.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

> fakcyja życzy sobie bardzo pfalcgrafa w tym tu królestwie, ale król bynajmniej, upatrując *evidens periculum* z ich malewolencyjej przeciwko sobie i synowi swemu, gdyby *caput* fakcyjej swojej pfalcgrafa *praesentem* mieli[63].

Aspekt religijny jest dominującą perspektywą wizerunku Anglika. W analizowanych tekstach odczuwalny jest duch kontrreformacji, ponieważ podróżnicy niejednokrotnie wyrażają się bardzo negatywnie o otaczającej ich niekatolickiej rzeczywistości. Relacje z podróży ukazują trwałość i ważność wartości istotnych dla kultury siedemnastowiecznej Rzeczpospolitej, kształtujących moralność oraz tworzących reguły życia politycznego, czy społecznego[64].

„Co się tknie kościołów, z ich struktur znać, że pobożni oni starożytni katolicy nie żałowali na chwałę Bożą kosztów, a teraz w samych wszędzie po heretycku nie masz nic, tylko ambony, ławki i stołki"[65].

Propaganda polskiej kontrreformacji nakreśliła dokładnie wizerunek heretyka[66]. Literatura podróżnicza zawiera liczne uwagi związane z religią protestancką i stosunkami między protestantami a katolikami. Cechą charakterystyczną ówczesnych relacji jest prezentacja kształtowania się religii panującej w Anglii oraz przedstawienie i analiza sytuacji katolików w państwie. Podróżnicy z zaciekawieniem obserwują odmienny charakter nabożeństw. Na terenie Anglii sprawowanie nabożeństw rzymskokatolickich było nielegalne, w związku z tym peregrynanci wyznania katolickiego mogli uczestniczyć w mszy świętej jedynie w specjalnie do tego wyznaczonych miejscach, np. w prywatnej kaplicy ambasady portugalskiej, hiszpańskiej czy francuskiej. Literatura podróżnicza przesiąknięta jest subiektywizmem, stronniczością, niesprawiedliwymi i krzywdzącymi ocenami. Niejednokrotnie opisy panującego wyznania w Anglii na kartach piśmiennictwa podróżniczego są nacechowane niezwykle emocjonalnie oraz stanowiły manifestację uczuć i przekonań religijnych katolików, jak również innowierców[67].

---

[63] Ossoliński, *Pamiętnik*, 131.

[64] Por. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach…*, 27; Józef Długosz, *Jakub Sobieski 1590–1646. Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989), 149.

[65] Por. Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 299.

[66] Por. Janusz Tazbir, *Szlaki kultury polskiej* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986), 148–151.

[67] Por. Ossoliński, *Pamiętnik*, 131; Niemcewicz, „Opisanie podróży…", 118; Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 139–143, 158–159; Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 219,

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Obraz Anglika – heretyka to stereotyp mocno osadzony w mentalności staropolskiej[68].

Rzeczywistość obserwowana w trakcie podróży była nacechowana licznymi stereotypami. Formowanie opinii i sądów wartościujących na temat mieszkańców obcych krajów dokonywało się podczas konfrontacji istniejących obrazów zakorzenionych w świadomości peregrynanta z bezpośrednim poznaniem rozumowym, intelektualnym i doświadczalnym „innych" ludzi z ich odmiennymi zwyczajami, obyczajami, językiem, historią, religią, mentalnością, cechami charakteru, umiejętnościami, zdolnościami, wyglądem zewnętrznym. Zderzenie z mieszkańcami zagranicznych krajów skłaniało do wyciągania wniosków i uogólnień, które umieszczano na kartach relacji. Analiza piśmiennictwa podróżniczego umożliwia rekonstrukcję sympatii i uprzedzeń wobec „obcych" i „obcości". Postrzeganie „innego" związane ściśle z góry przyjętymi złożeniami, przekonaniami i wyobrażeniami, a nie rzeczywistą obserwacją było źródłem negatywnego stosunku do cudzoziemców oraz tworzenia się stereotypów narodowych, uproszczonych obrazów myślowych stanowiących nieodłączny element mentalności.

Z lektury analizowanych relacji podróżnych wyłania się pewien obraz Anglii oraz wizerunek Anglików. Peregrynanci dostrzegają zmiany zachodzące w królestwie Albionu. W trakcie podróży, w świadomości staropolskiego podróżnika dokonuje się wartościowanie, ocena oraz kwalifikacja. Wyobrażenie zgromadzone w trakcie podróży ulega modyfikacjom, nie tylko pod wpływem osobistych doświadczeń, zindywidualizowanych oczekiwań bohaterów podróży, zasłyszanych opinii od lokalnych przewodników lub współtowarzyszy podróży, ale również celów i motywów wojażu. Podróż umożliwia sprawdzenie i weryfikację rzetelności i precyzji przeczytanych wcześniej opisów oraz konfrontację uzyskanej w kraju wiedzy z zastaną rzeczywistością. Otrzymany obraz Anglii i wizerunek Anglików jest efektem nie tylko realnie istniejącej rzeczywistości, ale jest też wynikiem su-

224, 228–229; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273, 280, 283–285; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 290–291, 294, 298–299, 301, 310; Billewicz, *Diariusz podróży…*, 299, 302–303.

[68] Por. Ossoliński, *Pamiętnik*, 131; Niemcewicz, „Opisanie podróży…", 118; Weselski-Laetus, „Peregrinatio suscepta…", 139–143, 158–159; Gawarecki, *Diariusz drogi…*, 219, 224, 228–229; Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps 3031 IV, 273, 280, 283–285; Kossowicz, *Diariusz podróży…*, 290–291, 294, 298–299, 301, 310; Billewicz, *Diariusz podróży…*, 299, 302–303.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

biektywnych opinii, wrażeń, indywidualnych zainteresowań, oczekiwań, sympatii, wyznawanej hierarchii wartości oraz religii, ciekawości świata i wybiórczości percepcji podróżników oraz istniejących uogólnień, mitów i stereotypów funkcjonujących w sarmackiej świadomości[69].

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Biblioteka Książąt Czartoryskich. Rkps 3031 IV: Wąsowski Bartłomiej. *Europaea Peregrinatio Quam Perilliarum Ac MMDD Nicolai à Grudna Grudziński tune Ustiensis, postea Golubiensis Gryboviensis et Guzoviensis Capitanei, et Sigismundi à Grudna Grudziński tunc Bolemoviensis Germanorum Fratrum Peregrinationis Comes P. Bartholomacus Nathanael Wąsowski. S. JESU omnium opere hec contectorum spectacor Calamo manuque propria descripsit et reliquit Collegio Posnaniensis S.J. Anno a Peregrino in terries Verbo Dei 1650 ad 1656*.

Źródła drukowane:

Billewicz, Teodor. *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678*, oprac. Marek Kunicki-Goldfinger. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004.

Gawarecki, Sebastian. *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, oprac. i wstęp Marek Kunicki-Goldfinger. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2013.

Kossowicz, Jan Michał. *Diariusz podróży po Europie (1682–1688)*, oprac., wstęp i komentarz Anna Markiewicz. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2017.

Niemcewicz, Julian Ursyn. „Opisanie podróży i poselstwa, które w imieniu Najjaśniejszego Króla polskiego i szwedzkiego, Władysława IV, odprawował Jan Zawadzki, starosta świecki, podkomorzy królewski do książąt niemieckich, do królewiów szwedzkiej i czeskiej, do Zjednoczonych Prowincyi Belgów i do Króla angielskiego w r. 1633". W: *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polszcze*, t. 3, red. Julian Ursyn Niemcewicz, 95–133. Lipsk: Breitkopf i Haertel, 1839.

Ossoliński, Jerzy. *Pamiętnik*, oprac. Władysław Czapliński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.

Piaseczyński, Aleksander. „Instrukcja dla syna wyjeżdzającego za granicę (1642)". W: *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, wstęp i objaśnienia Dorota

[69] Por. Mariusz Markiewicz, „Ogląd świata w dawnych epokach – kłopot dla historyków", w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 1, red. Elżbieta Kościk i in. (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012), 493–501.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Żołądź-Strzelczyk, Małgorzata Ewa Kowalczyk, 329–338. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2017.

Sobieski, Jakub. „Instrukcja dla brata Jana (1620)". W: *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, wstęp i objaśnienia Dorota Żołądź-Strzelczyk, Małgorzata Ewa Kowalczyk, 153–174. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2017.

Sobieski, Jakub. *Peregrynacja po Europie (1607–1613). Droga do Baden (1638)*, opr. Józef Długosz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991.

Weselski-Laetus, Jan. „Peregrinatio suscepta anno reparatae salutis M.DC.XXX.VII a me Andrea de Naglovice Rej in Daniam, Angliam ac Foederatus Belgium, cum Illustrissimum S.R.M. Poloniae legatum, Andream a Naglovice Rej, patruum meum comitater [...]", wyd. Otakar Odložilík, *Časopis Matice Moravské*, t. 54 (1930): 114–177.

Opracowania:

Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei w piśmiennictwie polskim. Druga połowa XVI wieku–XVII wiek*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009.

Benedyktowicz, Zbigniew. *Portrety „obcego". Od stereotypu do symbolu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.

Bogdan, Danuta. „Studenci z Rzeczypospolitej na Uniwersytecie Królewieckim w latach 1544–1619". W: *Królewiec a Polska*, red. Marian Biskup, Wojciech Wrzesiński, 73–88. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1993.

Bogucka, Maria. „Rzeczpospolita szlachecka a Niderlandy XVI-pierwsza połowa XVII w." W: *Rubens, Niderlandy i Polska. Materiały sesji naukowej Łódź 25–26 lutego 1977*, red. Jacek Antoni Ojrzyński, 14–26. Łódź: Muzeum Sztuki, 1978.

Bokszański, Zbigniew. *Stereotypy a kultura*. Wrocław: Fundacja Na Rzecz Nauki Polskiej, 2001.

Bystroń, Jan Stanisław. *Megalomania narodowa*. Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza", 1995.

Chachaj, Marian. „Orszak młodego magnata odbywającego podróż edukacyjną (wiek XVI–XVIII)". W: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, 166–178. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006.

Chachaj, Marian. „Wykształcenie wyższe a kariera w szesnastowiecznej Rzeczypospolitej". W: *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, 275–290. Kielce: WSP, 1997.

Chachaj, Marian. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995.

Cynarski, Stanisław. *Sarmatyzm – ideologia i styl życia*. W: *Polska XVII w. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. Janusz Tazbir, 220–243. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974.

Długosz, Józef. *Jakub Sobieski 1590–1646. Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Dziechcińska, Hanna. *O staropolskich dziennikach podróży*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1991.

Grochowski, Grzegorz. „Stereotypy – komunikacja – literatura". *Przestrzenie Teorii*, nr 2 (2003): 52–57.

Guzowski, Piotr, Kamecka, Małgorzata, red. *Anglosasi, Francuzi i Polacy – wzajemny wizerunek dawniej i dziś*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005.

Kamecka, Małgorzata. „«Kogo bogowie nienawidzą, tego dozorcą małoletnich uczynili». Uwagi o roli guwernera w rodzinie szlacheckiej w XVIII wieku". W: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. Cezary Kuklo, 341–352. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008.

Kowalczyk, Małgorzata Ewa. *Obraz Włoch w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.

Kowalski, Piotr. *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.

Kucharski, Adam. *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

Kuchowicz, Zbigniew. *Człowiek polskiego baroku*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1992.

Maliszewski, Kazimierz. *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001.

Maliszewski, Kazimierz. *W kręgu staropolskich wyobrażeń o świecie*. Lublin: Fundacja Servire Veritati, Instytut Edukacji Narodowej, 2006.

Mamzer, Hanna. *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002.

Markiewicz, Anna. „Europa w dzienniku podróży Aleksandra Jana i Jana Stanisława Jabłonowskich z lat osiemdziesiątych XVII wieku". W: *Staropolski ogląd świata – problem inności*, red. Filip Wolański, 150–162. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.

Markiewicz, Anna. „«Grand tour» Aleksandra Jana i Jana Stanisława Jabłonowskich z lat osiemdziesiątych XVII w. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 132 (2005): 57–69.

Markiewicz, Anna. „Kilka uwag o zagranicznej podróży edukacyjnej młodych Tarłów (1663)". *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 144, z. 3 (2017): 481–497.

Markiewicz, Anna. „Między Lwowem a Paryżem. Guwernerzy młodych podróżników z lat osiemdziesiątych XVII wieku". W: *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją*, t. 2, *Przestrzeń wyobrażeń*, red. Filip Wolański, Robert Kołodziej, 164–173. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.

Markiewicz, Anna. „Podróż edukacyjna Adama Mikołaja Sieniawskiego na zachód Europy (1684–1686)". *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 133 (2006): 43–54.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Markiewicz, Anna. *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego: Peregrinationes Jablonovianae*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2011.

Markiewicz, Anna. „«W cudzych krajach komperegrynant». Kilka uwag na temat zagranicznej podróży kasztelanica kamienieckiego Stefana Potockiego". W: *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. Monika Saczyńska, Ewa Wółkiewicz, 339–353. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 2012.

Markiewicz, Mariusz. „Ogląd świata w dawnych epokach – kłopot dla historyków". W: *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 1, red. Elżbieta Kościk i in., 493–501. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.

Mirga, Andrzej. „Stereotyp jako model «prawdziwego swojego» i «obcego». (Próba rekonstrukcji teoretycznej zjawiska stereotypu)". *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne*, nr 19 (1984): 51–69.

Niewiara, Aleksandra. *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.

Nowicka, Ewa. „Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy". W: *Swoi i obcy*, red. Ewa Nowicka, 5–53. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, 1990.

Pawlak, Marian. „Kilka uwag o opiekunach polskich peregrynantów w XVI i XVII w.". W: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy. Ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, red. Kazimierz Wajda, 113–124. Toruń: Wydawnictwo UMK, 1993.

Pawlak, Marian. *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich w XVI–XVIII w.* Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1988.

Pietrzyk, Zdzisław. *W kręgu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997.

Podemski, Krzysztof. *Socjologia podróży*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2004.

Rok, Bogdan. „Hiszpania w opinii społeczeństwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku". *Studia Historyczne* 38, z. 3 (1995): 335–352.

Rok, Bogdan. „Obraz Ameryki w polskim piśmiennictwie geograficznym XVIII wieku". W: *Studia z dziejów kultury i mentalności czasów nowożytnych*, red. Krystyn Matwijowski, Bogdan Rok, 135–146. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego i Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1993.

Rok, Bogdan. „Obraz Niemców i Niemiec w polskim piśmiennictwie geograficznym XVIII w." *Acta Universitatis Wratislaviensis* 74 (1990): 105–110.

Rok, Bogdan. „Staropolskie relacje geograficzne o Syberii w XVIII wieku". W: *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. Antoni Kuczyński, 41-45. Wrocław: Silesia, 1998.

Rok, Bogdan. „Stosunek do obcych narodów w świetle polskich kompendiów geograficznych XVIII w.". *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia* 71, nr 1059 (1988): 105–115.

Rok, Bogdan. „Znajomość Austrii w polskich dziełach geograficznych w XVIII wieku". *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 38, nr 4 (1983): 577–582.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Rok, Bogdan, Wolański, Filip, red. *Staropolski ogląd świata. Materiały z konferencji, Wrocław, 23–24 października 2004 r.* Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2004.

Tazbir, Janusz. „Niderlandy i sztuka niderlandzka w opinii polskich podróżników epoki Rubensa". W: *Rubens, Niderlandy i Polska. Materiały sesji naukowej Łódź 25–26 lutego 1977*, red. Jacek Antoni Ojrzyński, 27–39. Łódź: Muzeum Sztuki, 1978.

Tazbir, Janusz. *Szlaki kultury polskiej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.

Wolański, Filip. „«Inność» przestrzeni miasta w relacjach polskich peregrynantów w XVIII w." W: *Staropolski ogląd świata – problem inności*, red. Filip Wolański, 316–324. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. *Ideały edukacyjne doby staropolskiej. Stanowe modele i potrzeby edukacyjne szesnastego i siedemnastego wieku*. Warszawa: PWN, 1990.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. „Krytyka zagranicznych wojaży edukacyjnych młodzieży polskiej". W: *W służbie historii nauki, kultury, edukacji. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Lechowi Mokrzeckiemu z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia pracy zawodowej*, red. Romuald Grzybowski, Tomasz Maliszewski, 196–201. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. „«Nadobna to jest rzecz młodemu człowiekowi do cudzych krajów się przejeździć» – miejsce podróży w edukacji polskiej szlachty XVI-XVII wieku". W: *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. Monika Saczyńska, Ewa Wółkiewicz, 323-338. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 2012.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. *O przedsięwzięciu peregrynacyjej. Edukacyjne wojaże szlachty z Rzeczypospolitej w świetle instrukcji podróżnych*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1996.

Summary

A 'Foreign' Country, 'Another' Society. Seventeenth-century England in the Travel Accounts of the Inhabitants of the Polish-Lithuanian Commonwealth – Perceptions versus Reality

Travel in the modern period played an important role in shaping the geographical horizon and creating perceptions of 'foreign' countries and 'other' peoples. 'Curiosity' was the basic impulse to embark on a journey to 'foreign' countries. It stimulated the development of knowledge, inspired, and encouraged meticulous observation of the surrounding reality. The aim of the article is to reconstruct sympathies and prejudices towards English society and the

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

image of England existing in the consciousness of Old Polish voyagers. The source base of the article consists of printed and manuscript accounts of journeys and ambassadorial missions, as well as instructions written down by parents or guardians. The accounts contain rich and intriguing descriptions, which are a testimony to the confrontation of imagination with reality. The source material presents a diverse image of the English people. Accounts by Old Polish travelers are dominated by remarks related to the religious aspect. Descriptions of the prevailing religion were emotionally charged and constituted a manifestation of the feelings and religious beliefs of Catholics as well as dissenters. The image of the heretic Englishman is a stereotype firmly rooted in the Old Polish mentality. The resulting image of England has its roots in reality, but also in subjective opinions, impressions, sympathies as well as in myths and stereotypes functioning in the Sarmatian consciousness.

Keywords: travel literature, travels of Poles to England, XVIIth century stereotypes about England and the English people

Zusammenfassung

Das „fremde" Land, die „andere" Gesellschaft. Das England des siebzehnten Jahrhunderts in den Reiseberichten der Bewohner Polens – Wahrnehmung und Realität

Das Reisen in der Neuzeit spielte eine wichtige Rolle bei der Gestaltung des geografischen Horizonts und der Gestaltung der Vorstellungen von „fremden" Ländern und „anderen" Völkern. Die „Neugier" war der primäre Antrieb für das Reisen, stimulierte die Entwicklung von Wissen, inspirierte und förderte die gewissenhafte Beobachtung der umgebenden Realität. Ziel des Artikels ist es, die Sympathien und Vorurteile gegenüber der englischen Gesellschaft und das Englandbild im Bewusstsein der altpolnischen Reisenden zu rekonstruieren. Die Quellenbasis des Artikels bilden gedruckte und handschriftliche Berichte über Reisen und Missionen der Gesandten sowie Erziehungsanweisungen. Die Berichte enthalten interessante Beschreibungen, die von der Konfrontation der Vorstellungen mit der vorgefundenen Realität zeugen. Das Quellenmaterial präsentiert ein vielfältiges Bild des Engländers. In den Berichten altpolnischer Reisender dominieren Bemerkungen, die sich auf den religiösen Aspekt beziehen. Die Beschreibungen der herrschenden Religion waren emotional aufgeladen und stellten eine Manifestation der Gefühle und der religiösen Überzeugungen von Katholiken sowie von Nichtgläubigen dar. Das Bild des Engländers als Ketzers ist ein fest in der altpolnischen Mentalität verankertes Stereotyp. Das daraus resultierende Bild von England ist das Ergebnis der real existierenden Wirklichkeit, aber auch subjektiver Meinungen, Eindrücke, Sympathien sowie Mythen und Stereotypen, die im sarmatischen Bewusstsein wirkten.

Pobrane z czasopisma **http://kulturaiwartosci.journals.umcs.pl**
Data: 30/10/2026 08:32:32

Schlüsselwörter: Reiseliteratur, Reisen der Polen nach England, altpolnische Stereotypen über England und die Engländer

Ins Deutsche übersetzt von Anna Pastuszka

Information about Author:

PAULINA NORTOWSKA, PhD, a graduate in history from the Faculty of History at the Jagiellonian University; address for correspondence: PL 30–702 Kraków, ul. Lipowa 3/115; e-mail: paulina.nortowska@gmail.com